

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású doktori iskola

Lipták Dániel

Dincsér Oszkár népzene kutatói munkássága

című doktori értekezésének tézisei

Témavezető: Pávai István, PhD

2024

I. A kutatás tárgya és előzményei

Dincsér Oszkár (1911–1977) kutatói életműve a 20. század második felében szinte teljesen kiszorult a magyar etnomuzikológia kutatástörténeti emlékezetéből. Ennek okai közé tartozik az életmű szűk időkerete, hiányos dokumentációja, de legfőképpen hirtelen megszakadása Dincsér kivándorlásával, ami egybeesett a Magyarország történelmében minden téren meghatározó 1944–1945-ös cezúrával. Dincsér elfeledettsége éles ellentétben áll a magyar népzene kutatásban 1937–1944 között betöltött szerepének fontosságával, néhány éves gyűjtőmunkájának viszonylag igen gazdag anyagával, valamint fő művének, a *Két csíki hangszer – Mzosika és gardon* (1943) című tanulmánynak nagy újdonságértékével és magas tudományos színvonalával. A Néprajzi Múzeum Lajtha László körül szerveződő népzene kutató műhelyének működését – körülbelül 1930-tól kezdve – a magyar népzene kutatás második nagy korszakának tekinthetjük; ennek második felére esik Dincsér munkássága, és egyúttal a néprajzi hangfelvételek programja. A Magyar Rádióval való együttműködés nemcsak a modern hangtechnika alkalmazását és a hangzóanyag társadalmi terjesztését tette lehetővé, hanem néhány évig a népzenei terepkutatás addig sohasem látott anyagi támogatását is biztosította. A hangfelvételek történetének megírása, majd a hangzóanyag kiadása és adatolása már az 1970-es évek óta tart, mégsem mondható befejezettnek. Összefonódik ez a folyamat Berlász Melinda nagyívű kutatásával, amely Lajtha László és műhelye népzene kutatói teljesítményének számba vételét alapozta meg. Ehhez kapcsolódva Dincsér életművének újrafelfedezését is Berlász Melinda kezdte meg 2002-ben publikált tanulmányában.

II. A kutatás forrásai és módszerei

Dincsér 1937 és 1944 között dolgozott a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára, a későbbi Néprajzi Múzeum népzenei gyűjteményének munkatársaként Lajtha László mellett. Munkásságának egyik legfontosabb forráscsoportja így a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben – a Hangtárban, a Fényképgyűjteményben, az Irattárban – található. A múzeum őrzi a néprajzi hangfelvételek hanganyagát is. Dokumentációjuk legfontosabb forrásai viszont Lajtha hagyatékának népzene kutatással kapcsolatos részében, a Hagyományok Házában találhatók.

2018 végén felbukkant, majd 2019-ben a BTK Zenetudományi Intézet tulajdonába került Dincsér Magyarországon maradt hagyatéka. A kutatás első fázisa az összekeveredett, helyenként rossz fizikai állapotú írott és nyomtatott anyag rendezése volt. A hagyatéknak egyik legértékesebb részét alkotják a cédulákra készült helyszíni dallamlejegyzések. Ez a kéziratgyűjtés a gyűjtőmunka elsődleges forrása, hiszen a fonográfhengerre vett dallamoknál bővebb anyagot és több kísérő információt tartalmaz. Ha a helyszíni gyűjtést hangfelvétel követte, ezeket a feljegyzéseket használták a stúdióban is; ekkor újabb adatok kerültek rájuk, általában Dincsér és Kodály Zoltán írásával, és új dallamokat is feljegyezhetek hasonló cédulákra, így a cédulák egyúttal a hangfelvételeknek is fontos forrásai. A hagyatéknak újdonsága még Dincsér több ezer kottalapból álló dallamrendje, valamint több kiadatlan munkájának kézírata.

Vizsgálódásom célja nemcsak a kutatástörténet kiegészítése, hanem az anyag tudománytörténeti értékelése is volt. A kutató horizontjának megrajzolásához nélkülözhetetlenek bizonyult egyrészt a népzene kutatás és a Néprajzi Múzeum korabeli működésének, másrészt Dincsér neveltetésének, indíttatásának, tanulmányainak áttekintése. Zeneakadémiai tanulmányait részben kutatómunkája előtt, részben azzal párhuzamosan végezte, bölcsészkarai tanulmányai viszont mindvégig összefonódtak a kutatómunkával és a múzeumi közeggel. Elvégzett kurzusairól a LFZE Irattárában, illetve az ELTE Levéltárában találtam adatokat. Ezek egyúttal

útmutatást adtak a kortárs néprajzi szakirodalom releváns részének feldolgozásához is, ami viszont Dincsér publikált és kéziratot tanulmányainak elemzését, értelmezését, kontextualizálását segítette. Végül levelezésének gyér adatait sikerült kiegészítenem az OSZK Kézirattára, a MTA Kézirattára, valamint a bázeli Paul Sacher Stiftung anyagából. Új forrásként sikerült még bevonni a kutatásba Dincsér svájci állampolgárságának ügyiratait Bern város illetékes hivatalából, valamint egyéb, online publikált idegenrendészeti iratanyagot.

Dincsér horizontjához nemcsak szellemi, szakmai áramlatok tartoznak, így a kutatás óhatatlanul kapcsolódik a mikrotörténelmi szemlélethez. Munkássága a Horthy-korszak, azon belül a bécsi döntések korának történelmi kereteiben bontakozott ki, annak lehangolása pedig a vészkorszakkal, Budapest ostromával és a hidegháborús rendszer kiépülésével esett egybe. A politikatörténelmi, kulturális, társadalmi háttér lépten-nyomon fontos szerepet kap az életműben. A korszakra jellemző többek között a népi kultúra sajátos, újfajta szerepe nemcsak a magaskultúrában, hanem a kultúrpolitikában és a populáris kultúrában is. A színpadi folklorizmus új hullámát a fővárosban falusi táncsoportokat szerepeltető Gyöngyösbokréta-mozgalom jelentette. Online sajtókutatásom mindezekre vonatkozóan számos művelődéstörténelmi, de akár életrajzi, kutatástörténelmi adatokkal is szolgált.

Kutatásom az utóbbi években történelmi etnomuzikológiának nevezett szemlélettel is rokon, amennyiben a Dincsér által gyűjtött adatokat nemcsak a kutatói életmű forrásaiként vizsgálom a tudománytörténet összefüggésében, hanem egyúttal a kutatott lokális zenekultúrákra vonatkozó történelmi forrásokként is, a korábbi és későbbi folklóradatok összefüggésében. E téren a legfontosabb módszer az egyes gyűjtési események minél teljesebb rekonstrukciója, különböző forrástípusok összevetésével (hangzó, képi, kéziratot, publikált). Ez alapozhatja meg az egyes adatok forráskritikai értékelését, amire a korábbi népzene-kutatás – a maiaktól eltérő prioritásai és lehetőségei miatt – kevesebb figyelmet fordíthatott.

III. A kutatás eredményei

A kutatástörténet szintjén a gyűjtések körülményeinek a lehetőségek szerinti felderítésével, tisztázásával sikerült egyértelműen elkülöníteni a gyűjtött adatok két nagy csoportját. Az egyikbe sorolhatjuk a terepkutatások anyagait, valamint az azok alapján készült – és általuk hitelesített – budapesti hangfelvételeket. Ezekről elkülönülnek azok a munkák, amelyeket Dincsér eleve a lakhelyüktől távol, otthoni kultúrájukon kívül tartózkodó adatközlőkkel végzett Budapesten. Ez utóbbiak korai példái az eddigi szakirodalomban ismeretlen bolgár vokális és ákosfalvi (Marosszék) zenekaros gyűjtés. A fővárosi felvételek jelentős része azonban a korabeli színpadi folklorizmus, elsősorban a Gyöngyösbokréta-mozgalom keretében készült, amelyhez a néprajzosok és népzene-kutatók vegyes érzelmekkel viszonyultak, de így is igyekeztek kihasználni az adatgyűjtés lehetőségeit, amelyeket a tudományszakjaiknál jóval bőkezűbben támogatott akció kínált. Különösen ezeknél az adatoknál merülnek fel azok a forráskritikai kérdések, hogy mennyiben tanúskodnak magáról a folklorizmusról, és mennyiben egy mögötte álló lokális hagyományról, és hogy melyik érintett hogyan láthatta a kettő kapcsolatát. A néptánc-kutatás, amelynek kezdetei szorosan összefonódnak a Gyöngyösbokrétával, már régóta számot vet ezekkel a kérdésekkel, Dincsér ide kapcsolódó gyűjtései pedig arra mutatnak, hogy a népzene-kutatás terén is érdemes hasonló vizsgálatokat végezni.

A tudománytörténet szintjén elmondhatjuk, hogy Dincsér egyetemi kurzusain megismerkedett a néprajztudomány akkor domináns nemzedékéhez tartozó Györffy István és Viski Károly felfogásával. Másrészt nem sokkal később, amikor Gunda Béla, Ortutay Gyula, Kovács

László kurzusait hallgatta, a fiatal néprajzosnemzedék széles nemzetközi tájékozottsága, módszertani tudatossága, új eszméi is hatottak rá, különösen a brit funkcionalizmus. Mindezek mellett azonban még fontosabb szerepet játszik írásaiban a német összehasonlító zenetudományi iskola, valamint a zenefolklorista Bartók hatása. A bölcsészkaron török és román nyelvi-nyelvészeti, filozófiai-esztétikai és művészettörténeti tanulmányokat is folytatott, amelyek többé-kevésbé szintén a népzene-kutatói pályára való felkészülést szolgálták, a Zeneakadémián pedig Kodály népzeneóráit hallgatta.

Külön fejezet tekinti át a Dincsér életművében kiemelt szerepet játszó Csík megyei kutatást. Ide tartozik egyrészt az 1942-ben tett két gyűjtőút, amelynek hangzó- és fényképanyaga a magyar hangszeres népzene kutatása terén addig készült legterjedelmesebb és legkomplexebb összefüggő anyag. Hasonló jelentőségű volt a terepmunka alapján 1943 februárjában készült nagyszabású hanglemezfelvétel is, amelynek anyaga azonban – a sorozatban egyetlenként – elpusztult az ostrom során. Dincsér doktori disszertációja, a *Két csíki hangszer* nemcsak a lehető leggazdagabb dokumentációval egészíti ki az archív anyagot, hanem egyben az ahhoz járuló sajátos gyűjteményrésznek, a gazdag interjúanyagának egyetlen fennmaradt forrása is. Ez a tanulmány tartalmazza a legtöbb – nagyrészt implicit – utalást a Dincsér szemléletére ható néprajzi eszmékre, és ebben teljesedik ki módszertani eszköztára a dallamgyűjtéstől a hangszer-technikai megfigyeléseken át a zenei ikonográfiáig. A hanglemezfelvétel anyagát a hagyaték alapján dallamról dallamra rekonstruáltam és összevettem a fonográfos hangzóanyag műfajok szerinti elemzésével. A források szintézise gazdag kutatástörténeti anyagot ad nemcsak Dincserre, hanem a hanglemezfelvételen szintén közreműködő Kodályra nézve is, valamint fontos kiegészítés a néprajzi hanglemezfelvételek történetéhez. Másfelől legalább ugyanolyan gazdag forrása a hagyományos csíki, különösen a gyimesi zenekultúrának. Valószínűsíti, hogy a Gyimes-völgy tánczenei hagyománya még az 1940-es évek elején sem igen fogadta be a magyar népdal új stílusának és a *lassú csárdás* táncdivatjának hatásait, amelyeket húsz évvel később Martin György már megfigyel. Egy olyan zenészgeneráció gyakorlatáról, egyéni stílusairól, szemléletéről tanúskodik, akiket a későbbi magnetofonos gyűjtők már nemigen találtak életben.

A következő fejezetben Dincsér archívumi munkáját és az egyes gyűjtésekkel közvetlenül össze nem függő publikációit foglaltam össze. Szabolcsi Bencével a pentaton kvintváltás őstörténeti jelentőségéről folytatott polémiaja megőrizte az éppen akkor kanonizálódó témával kapcsolatos szkeptikus álláspontját, amelyet a későbbi szovjetunióbeli terepkutatások igazoltak. Nagyrészt kiadatlan lejegyzői munkája igen magas szakmai minőséget képvisel, de csak kis részben készült saját gyűjtéseiről. Egyik nagyobb munkáját Csenki Imrének a magyarországi cigányok hagyományos dalait dokumentáló, úttörő jelentőségű, azóta elpusztult hangfelvételei alapján végezte, amelyekről a legfontosabb fennmaradt adatok éppen az ő lejegyzései. Másrészt Ecsedi István 1920-as években készült Hortobágy vidéki felvételeit is lejegyezte. Mindkét anyag töredékesen maradt fenn, de a hagyatékban található források hozzájárulhatnak majdani rekonstrukciójukhoz. Az 1943-as első Kodály-életrajzban segédszerkesztőként és szakfordítóként dolgozott. Kéziratban maradt daloskönyve a népművelés intézményrendszerével együttműködve készült, és tanúskodik a népdal népszerűsítésével és a folklorizmussal kapcsolatos elgondolásairól. Dallamrendje a magyar népzene rendezéstörténetének eddig ismeretlen kísérlete, amely Bartók rendszereit gondolja tovább.

Dincsér pályájának vége körülbelül egybeesik Budapest ostromával. Négy hónap múlva átlépte Svájc határát azzal a céllal, hogy onnan tovább utazhasson Amerikába Bartókhoz, ez azonban nem valósult meg. Ezzel kutatástörténeti vizsgálódásaim korszaka is véget ért, az utolsó fejezet már tisztán tudománytörténeti-mikrotörténelmi esettanulmánynak fogható fel. A

Dincsér levelezéséből és újonnan felfedezett dokumentumokból kirajzolódó eseménysor megvilágítja, mennyire reménytelennek látta a háború végén és a háború után kutatói pályájának magyarországi folytatását. Ennek okai részben személyesek és esetlegesek, másfelől viszont a pályafutása során tapasztalt egyre szűkülő lehetőségekkel függnek össze.

Számos előkerült új adat táblázatos feldolgozását értekezésem függelékében közlöm. Külön táblázatokat készítettem a néprajzi hangfelvételek 1936–1944 közötti zenei anyagáról, Dincsér fonográf felvételeiről, hangfelvételeiről és fényképeiről, gyűjtéseinek időrendjéről és forrásairól, valamint itt kapott helyet az általam rendezett hagyaték jegyzéke is.

IV. A doktorjelölt tudományos közleményei az értekezés tárgykörében

- „Dincsér Oszkár 1942-es Csík megyei népzenei gyűjtése és az amerikai zenei antropológia”. *Ethnographia* 130/2 (2019. június), 274–291.
- „Hungarian Ethnomusicologist Oszkár Dincsér (1911–1977) as a Pioneer of Musical Anthropology.” *Studia Musicologica* 59 (2018 [!2019]), 79–98.
- „Egy elpusztult népzenei gramofonfelvétel nyomában. Gyimes, 1943”. In *Zenatudományi dolgozatok 2021–2022*, szerk. Kim Katalin, 179–238. Budapest: ZTI, 2022.
- „Monographic Research and Anthropological Perspective in Hungarian Ethnomusicology, 1937–1943”. In *Pathways in Early European Ethnomusicology: Pioneers and Discourses*, ed. Ulrich Morgenstern, Thomas Nußbaumer, 241–265. Wien: Böhlau, 2024.
- „»...talán eredetileg ellentmondó formaelvek kiegyenlítésével«. Szabolcsi Bence és Dincsér Oszkár esete a kvintváltó pentaton dallamokkal”. *Magyar Zene*, megjelenés előtt.